

АНАЛІЗ ЗМІСТУ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПРАКТИЦІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Бондаренко Юлія Анатоліївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0003-3676-7978

Наумець Дар'я Ігорівна,
учитель-дефектолог
Закладу дошкільної освіти (ясел-садка) № 12 «Олімпійський»
Сумської міської ради
ORCID ID: 0000-0001-5906-6475

У статті здійснено аналіз змісту програмового забезпечення дітей дошкільного віку в аспекті духовно-морального виховання. З'ясовано, що в концепції українського виховного ідеалу духовно-моральне виховання є складовою частиною національного, національно-патріотичного виховання, на чому акцентовано в низці праць представників української педагогіки минулого й сучасності. Духовно-моральне виховання у працях педагогів ґрунтується на вихованні християнських цінностей та спрямовується на відродження моральності в українському суспільстві з піднесенням на високий рівень його духовної культури, освіти, науки й мистецтва. Здійснений теоретичний аналіз освітніх програм, зокрема «Дитина в дошкільні роки», «Соняшник», «Впевнений старт», «Скарбниця моралі», «Українське дошкілля», «Я у Світі», свідчить про орієнтацію їх змісту на розвиток духовних і моральних якостей особистості, що актуалізує їх широке використання в сучасних умовах розвитку українського суспільства на тлі підвищення якості національного виховання підрастаючого покоління. У парціальних програмах «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях» та «Зерно любові» акцент зроблено на формуванні в дітей навичок соціально визнаної поведінки, уміння орієнтуватися у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим. Здійснений аналіз програм свідчить про цілеспрямоване орієнтування на формування ціннісних основ особистості дитини, розвиток духовних і моральних почуттів, засвоєння норм та правил поведінки, духовно-моральних звичок, що забезпечить повноцінний розвиток дитини на подальших етапах її життєдіяльності.

Ключові слова: духовно-моральне виховання, дошкільний вік, програми навчання й виховання.

Bondarenko Yuliia, Naumets Daria. Analysis of the content of spiritual and moral education in the practice of preschool education

The article analyzes the content of preschool children's software in the aspect of spiritual and moral education. It has been found that in the concept of the Ukrainian educational ideal, spiritual and moral education is a component of national, national-patriotic education, which is emphasized in a number of works of representatives of Ukrainian pedagogy of the present and past. Spiritual and moral education in the works of teachers is based on the education of Christian values and is aimed at the revival of morality in Ukrainian society with the elevation to a high level of its spiritual culture, education, science and art. A theoretical analysis of educational programs, in particular "Child in preschool years", "Sunflower", "Confident start", "Treasury of morals", "Ukrainian kindergarten", "I am in the World", proved the orientation of their content to the development of spiritual and moral qualities of the individual, which actualizes their wide use in modern conditions of the development of Ukrainian society against the background of improving the quality of national education of the younger generation. In the partial programs "Spiritual and moral education of preschool children based on Christian values" and "Seed of love", the emphasis is on the formation of skills in children: socially recognized behavior; the ability to navigate in the world of human relationships, readiness to empathize and sympathize with others. The carried out analysis of the programs proved a purposeful focus on the formation of the value foundations of the child's personality, the development of spiritual and moral feelings, the assimilation of norms and rules of behavior, spiritual and moral habits, which will ensure their full development at the next stages of life.

Key words: spiritual and moral education, preschool age, training and education programs.

Вступ. Формування особистості — одне з найбільш складних завдань, які поставлені перед освітою. Система виховання має вплив на формування особистості лише за умови її побудови на міцному національному підґрунті. Зокрема, у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки» від 9 жовтня 2020 р. № 932 акцентовано на формуванні духовно-морального складника національно-патріотичного виховання, особливо в сучасних умовах розвитку Української держави на тлі

військової агресії з боку росії, відстоювання європейських цінностей.

Моральні якості засвоюються та закріплюються в ранньому віці, вони слугують основою поведінки людини, формування її цінностей і поглядів. У більшості досліджень дошкільний вік характеризується як чутливий для виникнення соціально схвалюваних способів поведінки особистості.

У наш час є досить програм для навчання й виховання дітей дошкільного віку, проте в сучасному суспільстві пріоритет віддається пізнавальному розвитку дітей,

натомість духовно-моральне виховання залишається нецілеспрямованим і несистемним, що призводить до порушення цілісного, гармонійного розвитку особистості, унаслідок чого розвиток внутрішньої моральної активності дитини загальмовується на емоційному рівні, не формується поведінковий компонент.

Аналіз досліджень і публікацій. У концепції українського виховного ідеалу духовно-моральне виховання є складовою частиною національного виховання, на чому акцентовано в низці праць представників української педагогіки (зокрема, А. Богуш, Г. Ващенко, О. Вишневського, В. Жуковського, І. Огієнка, С. Русової, Т. Саннікової, І. Сіданіч, В. Сухомлинського, К. Ушинського та інших).

Так, І. Сіданіч духовно-моральне виховання особистості розкриває як соціокультурний феномен, який спирається на національні традиції формування громадського ідеалу, традиційні християнські цінності. Духовно-моральне виховання вона розглядає в широкому значенні як цілеспрямоване створення духовних, матеріальних, організаційних умов для всебічного гармонійного розвитку особистості. Учена зазначила: «Духовні умови визначаються релігійними, політичними, економічними формами суспільної свідомості. Під матеріальними умовами розуміється все соціальне середовище, яке охоплює систему соціально-економічних відносин, властивих сучасному суспільству, інституціалізовану систему освіти й виховання» [11, с. 278].

А. Богуш стверджує, що духовність як інтегроване поняття обов'язково має обіймати його світське й релігійне розуміння та розглядатися як своєрідний інтелектуально-чуттєвий, емоційний стан особистості, що виявляється в позитивній поведінці та діяльності людини, характеризує цілісність її як особистості [1].

Н. Жигайло вважає, що функцією духовно-морального виховання є, з одного боку, формування людини, здатної духовно розвиватися, а з іншого – формування людини, стійкої до зла завдяки сформованому морально-духовному імунітету [4, с. 8–9].

Визнання важливості духовності в освіті й вихованні, на переконання К. Ушинського, є запорукою національного розвитку та прогресування держави. Педагог писав: «У християнстві є й буде завжди джерело відродження народів, хоч би в який стан не ввергнула їх історична доля» [5, с. 91]. Він вважав, що якщо дитина не усвідомить основні істини християнської моралі, то вона не зможе вибрати їх керівними у своєму житті, тому систематичне ознайомлення дитини з духовними істинами має розпочатися якомога раніше.

Вагомий внесок у вирішення проблеми духовно-морального виховання ми знаходимо в концепції С. Русової. В одній із відомих її праць «Нова школа» педагог зазначила, що в основу становлення особистості дитини з раннього віку має покладатися Закон Божий та Євангеліє, оскільки в цьому віці дитина найбільш сприймає морально-духовні ідеї та цінності. Перетворюючись на життєві принципи, ці ідеї стають фундаментом особистості вихованця, визначають його поведінку та стиль взаємодії з іншими людьми, спрямовують до добра. Педагог

звертала увагу на читання Біблії та оповідей морального змісту, святкування християнських свят тощо.

У педагогічно-науковій творчості В. Сухомлинського процес виховання розглядається як багатограний процес постійного духовного збагачення як вихованців, так і тих, хто їх виховує. Критерієм вихованості високогуманної особистості В. Сухомлинський вважав не лише високий рівень її моральності, а й піднесення до вищого ступеня людської краси та духовності. У своїй праці «Як виховати справжню людину» педагог висвітлює моральний ідеал, який включає в себе найкращі риси українського народу: життєрадісне світосприйняття, здатність бачити поруч із собою людину, уміти співпереживати та радіти успіхам інших, мати в серці почуття справедливості, совісті, скромності, щедрості, милосердя.

Проблема духовно-морального виховання особистості стала однією з провідних у творчій спадщині Г. Ващенка. На його переконання, виховання християнських цінностей повинне лежати в основі українського виховання з раннього дитинства. Він акцентував на тому, що ідеал українця базується на двох основних принципах: християнській моралі та українській духовності. Педагогічна спадщина Г. Ващенка свідчить про те, що духовний розвиток особистості неможливий без живої віри, взаємодії людини з Богом, без спрямування особистості до духовної досконалості. У своїх працях він звертався до традицій духовного виховання, які вироблені християнською культурою впродовж тисячоліття, поєднуючи їх із національними цінностями [2].

Таким чином, духовно-моральне виховання у працях педагогів ґрунтується на вихованні християнських цінностей і спрямоване на відродження моральності в українському суспільстві з піднесенням на високий рівень його духовної культури, освіти, науки та мистецтва. Однак, незважаючи на наявність великої кількості досліджень, присвячених питанням духовно-морального виховання як складника національного виховання та виховання особистості загалом, проблема розвитку в дошкільників в абсолютно новій соціальній ситуації постає дуже гостро та, за словами Л. Буєвої, потребує досконалого змістового наповнення «життєвих цінностей, які визначають зміст, якість і спрямованість людського буття й образ людський у кожному індивіді».

Постановка завдання. Сучасні умови військового нападу радикально змінили життя дітей, розвиток їхніх потреб, мотивацій, емоційно-інтелектуальної сфери. Необхідність здійснення духовно-морального виховання дошкільників зумовлена тим, що саме в цьому віці формуються духовні й моральні почуття, риси характеру, духовно-моральні звички, засвоюються норми та правила поведінки. Забезпечення духовно-морального виховання дошкільників сприятиме надалі створенню конкретних результативних проєктів національного виховання підростаючого покоління в контексті розвитку духовно-моральних якостей особистості за загальної спрямованості освітнього процесу на всебічний розвиток дитини. Згідно із цією позицією надзвичайно актуальним є здійснення аналізу програмового

забезпечення з питання духовно-морального виховання дошкільників, що й стало метою роботи.

Виклад основного матеріалу. Сучасне нормативно-правове та програмове забезпечення дає нам можливість відстежити питання духовно-морального виховання дітей дошкільного віку. Так, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст., Базовий компонент дошкільної освіти (2012 р.), Закон України «Про дошкільну освіту», державні програми виховання, навчання та розвитку дитини дошкільного віку визначають домінування особистісної орієнтації в освіті. Дошкільника чи не вперше стали визнавати суб'єктом, а не об'єктом виховного впливу. Як зазначають автори Базового компонента дошкільної освіти, вихідною умовою оновлення сучасної системи дошкільної освіти є модернізація її змісту, гуманізація цілей і принципів, переорієнтація на розвиток особистості дитини як основного ресурсу суспільного прогресу.

У базовій Програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (2014 р.) виокремлено основні соціальні компетентності дитини: уміння орієнтуватися в людському оточенні (рідні, близькі, знайомі, незнайомі, різної статі, віку, роду занять тощо); уміння розуміти інших, їх настрій, потреби, особливості поведінки; уміння поважати всіх, допомагати їм і турбуватися про них; спроможність вибирати відповідні ситуації спілкування та спільної діяльності [10].

Комплексна додаткова освітня програма «Дитина в дошкільні роки» (2016 р.) зорієнтована на загальні цінності й інтереси дитини, урахування її вікових можливостей, збереження дитячої субкультури, взаємозв'язок усіх аспектів життя малюка. Ця освітня програма поділяється на 4 частини та розглядає розвиток духовного потенціалу дошкільників із 3-річного віку. У програмі окремо зазначено, що дитині потрібно прищеплювати дружнє ставлення до дорослих і дітей: уміння уважно вислуховувати дорослих, відповідати на їхні запитання, виконувати їхні прохання та вказівки; розвивати доброзичливе ставлення до інших, товариськість, уміння грати й діяти разом, бути готовими допомогти в разі необхідності, поділитися своїми іграшками; уміння проявляти симпатію та емпатію до однолітків, зацікавленість до їхніх потреб. Окрім того, дошкільнят необхідно ознайомлювати з нормами поведінки, зокрема реагувати на прохання дорослого не кричати, не штовхатися й не битися, поступатися іграшкою товаришеві, граючись разом, не заважати, не забирати чужі речі, не кидати їх, під час денного сну поводитися тихо, а також навчати бережного ставлення до речей, іграшок, матеріалів, зелених насаджень на майданчику [3].

У варіативній частині аналізованої програми пропонується розширювати уявлення дошкільнят про традиції святкування свят християнської культури, ознайомлювати їх із релігійним значенням цих свят, залучати дітей до участі у святах у ролі глядачів та активних учасників; створювати відповідні умови для виховання моральних якостей і виявлення позитивних емоцій (поваги до рідних, доброти, уміння надати допомогу іншим, ввічливості, послуху, співчуття), прищеплювати

дітям орієнтири добра, чесності, милосердя на основі віри, надії й любові (учити чуйності до ровесників і старших, розвивати здатність до співпереживання, уміння вирішувати конфлікти) [3].

У Комплексній програмі розвитку, навчання й виховання дітей раннього дошкільного віку «Соняшник» (2014 р.) морально-духовне виховання дошкільників представлено у другому розділі, що має назву «Розвиток і виховання душі та серця» [6]. У віці від 0 до 1 року («Немовлятко») передбачений зміст морального виховання включає навчання ввічливого спілкування, подяки після прийому їжі, за отримані подарунки тощо (наприклад, кивання голівкою); формування елементарного вміння жаліти й співчувати (пожаліти ляльку, що впала, бабусю, яка хвора), розрізняти, що є добрим і поганим. У віці від 1 до 2 років («Малюшко») моральне виховання передбачає розвиток елементарних навичок етичного спілкування (вітання, прощання, подяка після прийому їжі, за подарунки тощо), заохочення до проявів доброзичливості у взаєминах із людьми, які оточують дитину, виховання таких гуманних почуттів, як доброта, чуйність, товариськість, співчутливість, милосердя. У період від 2 до 3 років («Мовляшко») продовжується виховання перелічених гуманних почуттів, а також започатковується розвиток здатності висловлювати задоволення з приводу власних успіхів, щиро радіти успіхам своїх однолітків.

Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» (2010 р.) відповідає запитам практикуючих педагогів та враховує сучасні теоретичні й методичні рекомендації, пропонує орієнтування змістового наповнення навчально-виховної роботи з дошкільниками, направляє педагогів і батьків на особистісний розвиток дітей за основними напрямками з особливим приділенням уваги ігровій діяльності як провідному й незамінному засобу розвитку дітей дошкільного віку [7].

Розробники програми у розділі «Пізнавальний розвиток» (напряму «У світі людей») виділяють завдання морально-духовного виховання дошкільнят, зокрема: 1) закріплювати та збагачувати знання дітей про соціальне середовище (родину, рід, сім'ю, дитячий садок, школу, село, місто, країну); 2) викликати почуття належності до місця народження та проживання, тобто малої батьківщини (назва селища, міста, мікрорайону); 3) виховувати громадянські почуття та зацікавленість у сучасних подіях країни; 4) вчити любити й шанувати сімейні свята, брати активну участь у їх організації та проведенні; 5) дотримуватися сімейних традицій, зміцнювати їх; 6) поважати пам'ять предків; 7) збагачувати знання про інші нації та народи (2–3 країни), виховувати прихильне ставлення до людей інших національностей, учити миролюбності тощо.

Однією з найпоширеніших програм є Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» (2012 р.), у якій завдання морально-духовного виховання презентовано в розділі «Соціально-моральний розвиток». Воно стосується виховання гуманних почуттів і дружніх взаємин, колективізму, уточнення поняття

загальних норм моралі, що потрібні для формування моральних якостей, тощо [9]. У програмі «Українське дошкілля» вперше введено окремий напрям роботи з дошкільниками – «Духовне виховання». Особливу увагу приділено прищепленню культури поведінки дітей. У ранньому дошкільному віці завданнями соціально-морального розвитку дітей стають формування елементарних уявлень про добро й зло; культивування шанобливого ставлення до членів сім'ї, родини; виховування слухняності, виявлення симпатії до ровесників, любові та співчуття до всього живого, а також ввічливого поведіння у громадських місцях.

На необхідність духовного збагачення дітей дошкільного віку орієнтувалася Л. Лохвицька у процесі написання авторської парціальної програми «Скарбниці моралі» (2014 р.). Її зміст передбачає вивчення таких тематичних розділів: «Про мораль знати – різних бід уникати», «Дорослих поважати й чемним зростати», «З дітьми дружно жити і їх розуміти», «Довіру проявляти та співпереживати», «Гарних манер набувати і ввічливими ставати», «Добрі справи творити і завжди їм радіти», «У злагоді бути – про образи забути», «Себе оцінити і кращим зробити». Вони спрямовані на становлення моральної свідомості й самосвідомості дитини, опанування морального досвіду, прищеплення норм та культури поведінки в суспільстві з акцентуванням на формуванні духовних стрижнів особистості дитини [8].

Теоретичний аналіз досліджуваного питання свідчить про наявність парціальних програм із духовно-морального виховання дітей дошкільного віку, рекомендованих

Міністерством освіти і науки України, зокрема «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях» (2019 р.) та «Зерно любові» (2018 р.), у яких акцентування відбувається на формуванні в дітей навичок соціально визнаної поведінки, уміння орієнтуватися у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим. Зміст програм орієнтований на те, щоб із раннього дитинства дати дітям у процесі ознайомлення їх з оточуючим світом «абетку» людських взаємин, людської культури, домогтися того, щоб у них виникла потреба в доброті, чуйності, людяності, любові до свого краю, Батьківщини, навколишнього світу.

Висновки. Таким чином, аналіз програмового забезпечення змісту духовно-морального виховання дошкільників свідчить про орієнтацію на розвиток духовних і моральних якостей особистості, що актуалізує їх широке використання в сучасних умовах розвитку та трансформації українського суспільства на тлі підвищення якості національного виховання підростаючого покоління. Зокрема, парціальні програми мають цілеспрямоване розкриття цього питання та орієнтують на формування основних людських духовно-моральних якостей: доброти, правди, любові, чесності, гідності, краси, мудрості, справедливості тощо. Важливість здійснення духовно-морального виховання з дошкільного віку допоможе закласти ціннісні основи особистості дитини, розвивати духовні й моральні якості, засвоювати норми та правила поведінки, набувати духовно-моральних звичок, що забезпечить її повноцінний розвиток на подальших етапах життєдіяльності.

Література:

1. Богуш А. Дефініції «духовність» і «моральність» в аспекті національного виховання в Україні. *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах* : збірник наукових праць. Київ, 2000. Кн. 1. С. 18–23.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал : підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків : у 2 т. 3-є вид. Полтава : Полтавський вісник, 1994. Т. 1. 191 с.
3. Дитина в дошкільні роки: комплексна освітня програма / наук. кер. К. Крутий. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2016. 160 с.
4. Жигайло Н. Психологія духовного становлення майбутнього фахівця : монографія. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. 336 с.
5. Непознанный Ушинский : хрестоматія науочно-християнської педагогіки / сост. : В. Ильченко, К. Деревянко. Луганск : Пресса, 1998. 248 с.
6. Калуська Л. Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку «Соняшник». Тернопіль : Мандрівець, 2014. 144 с.
7. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» / Міністерство освіти і науки України. Київ, 2010. URL: <https://www.slideshare.net/osvitasmila/programa-7760937>.
8. Лохвицька Л. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниці моралі». Тернопіль : Мандрівець, 2014. 128 с.
9. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. Білан, Л. Возна, О. Максименко та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2012. 264 с.
10. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» : у 2 ч. / О. Аксьонова, А. Аніщук, Л. Артемова та ін. Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. Ч. 2. 452 с.
11. Сіданіч І. Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі (XX – початок XXI століття) : монографія. Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. 464 с.

References:

1. Bohush, A. (2000). Definitssii "dukhovnist" i "moralnist" v aspekti natsionalnoho vykhovannia v Ukraini [Definitions of "spirituality" and "morality" in the aspect of national education in Ukraine]. *Moralno-dukhovnyi rozvytok osobystosti v suchasnykh umovakh: zbirnyk naukovykh prats* [Moral and spiritual development of personality in modern conditions: collection of scientific works]. Kyiv, vol. 1, pp. 18–23 [in Ukrainian].

2. Vashchenko, H. (1994). *Vykhovnyi ideal: pidruchnyk dlia pedahohiv, vykhovnykiv, molodi i batkiv* [The educational ideal: textbook for teachers, educators, youth and parents], in 2 vols., 3rd ed. Poltava: Poltavskyi visnyk, vol. 1, 191 p. [in Ukrainian].
3. Krutii, K. (ed.) (2016). *Dytyna v doshkilni roky: kompleksna osvithnia prohrama* [Child in preschool years: comprehensive educational program]. Zaporizhzhia: TOV "LIPS" LTD, 160 p. [in Ukrainian].
4. Zhyhailo, N. (2008). *Psykhologhiia dukhovnoho stanovlennia maibutnoho fakhivtsia: monohrafiia* [Psychology of spiritual formation of the future specialist: monograph]. Lviv: Publishing Center of Ivan Franko National University of Lviv, 336 p. [in Ukrainian].
5. Il'chenko, V., Derevyanko, K. (eds.) (1998). *Nepoznannyi Ushinskiy: khrestomatiya nauchno-khristianskoy pedagogiki* [Unknown Ushinsky: an anthology of scientific and Christian pedagogy]. Lugansk: Pressa, 248 p. [in Russian].
6. Kaluska, L. (2014). Kompleksna prohrama rozvytku, navchannia i vykhovannia ditei doshkilnoho viku "Soniasnyk" ["Sunflower" comprehensive program of development, education and upbringing of preschool children]. Ternopil: Mandrivets, 144 p. [in Ukrainian].
7. Ministry of Education and Science of Ukraine (2010). *Prohrama rozvytku ditei starshoho doshkilnoho viku "Vpevnenyi start"* ["Confident start" development program for older preschool children]. Kyiv. Retrieved from: <https://www.slideshare.net/osvitasmila/prohrama-7760937> [in Ukrainian].
8. Lokhvytska, L. (2014). *Prohrama z moralnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku "Skarbnytsia morali"* ["Treasury of morals" moral education program for preschool children]. Ternopil: Mandrivets, 128 p. [in Ukrainian].
9. Bilan, O. et al. (2012). *Prohrama rozvytku dytyny doshkilnoho viku "Ukrainske doshkillia"* ["Ukrainian kindergarten" preschool child development program]. Ternopil: Mandrivets, 264 p. [in Ukrainian].
10. Aksonova, O. et al. (2014). *Prohrama rozvytku dytyny doshkilnoho viku "Ya u Sviti"* ["I am in the World" preschool child development program], in 2 vols. Kyiv: MCFER-Ukraine LLC, vol. 2, 452 p. [in Ukrainian].
11. Sidanich, I. (2013). *Dukhovno-moralne vykhovannia ditei u vitchyzniani shkoli (XX – pochatok XXI stolittia): monohrafiia* [Spiritual and moral education of children in a national school (20th – beginning of the 21st century): monograph]. Kyiv: NVP "Interservice" LLC, 464 p. [in Ukrainian].